

צעדות המוות

המונח צעדות מוות (גרמנית: Todesmärsche). השתרש בקרב אסירי מחנות הריכוז של הנאצים, ואחר-כך נתקבל גם בהיסטוריוגרפיה של תקופת השלטון הנאצי, לציון הובלת שיירות אסירים במשמר כבד, למרחקים גדולים ובתנאים בלתי אנושיים, אגב התעללות באסירים והריגתם בהמוניהם בידי השומרים המלווים.

צעדות מוות ידועות בעיקר מתקופת פינוי מחנות הריכוז בשלב הסופי של מלחמת-העולם השנייה, אף שהתופעה היתה שכיחה למדי כול שנות המלחמה. צעדות המוות הראשונה המאורגנת בידי הס"ס התקיימה באמצע ינואר 1940 בפולין הכבושה. ב-14 בינואר הוצאו ממחנה שברחוב ליפובה (Lipowa) בלובלין 800 שבויי מלחמה יהודים מהצבא הפולני, וימים מספר הוצעדו בליווי פלוגת ס"ס רוכבי סוסים, בקור עז, לביאלה פודלסקה (Biala Podlaska), מרחק של כמאה ק"מ. לאורך כול הדרך רצחו הנאצים את השבויים, בקבוצות ויחידים, ורק כמה עשרות הגיעו ליעד הסופי.

עם פלישת הגרמנים לברית-המועצות בקיץ 1941 טולטלו בכבישי אוקראינה ובילורוסיה הכבושות מאות אלפי שבויי מלחמה סובייטיים, מועברים ממחנה למחנה, נרצחים בהמוניהם בדרך או מובלים לגיאיות ההריגה. ביולי-אוגוסט 1941 הובלו רבבות מיהודי בסרביה ובוקובינה במסעות רגליים לטרנסניסטריה. אלפים רבים נורו בדרך בידי חיילים וז'נדרמים גרמנים ורומנים שליוו אותם.

רבבות רבות של יהודים הוצעדו גם בשלב חיסול הגטאות במזרח אירופה (1942-1943), במיוחד מגטאות קטנים לגטאות גדולים יותר או למקומות איסוף אחרים מרוחקים עשרות קילומטרים, ולרוב הועברו משם למחנות המוות. בדרך נרצחו רבים בידי המלווים הגרמנים ובידי שוטרי עזר אוקראינים, ליטאים ואחרים.

בקיץ 1944 בעת המתקפה הגדולה של הצבא האדום במזרח ונחיתת האמריקנים במערב, התחיל שלב פינוי מחנות ריכוז. הגרמנים התחילו אז בפינוי המחנות בארצות הבלטיות ובמזרח פולין ומרכז. באותו זמן התחיל גם הפינוי ממחנה נצוילר-שטרטהוף במערב. פינוי המחנות התנהל אז בעיקר ברכבות, ובפינוי מחנה קיזרולד גם באוניות. אך חלק מהאסירים הוצא מהמחנות במסע רגלי. זמן קצר אחר-כך החל גל עצום של צעדות מוות.

צעדת המוות הגדולה התחילה ב-28 ביולי 1944 עם פינוי המחנה שהוקם על חורבות גטו ורשה ברחוב גנשה (Gesia) ושהשתייך לרשת מחנות מיידנק. בעת הפינוי היו במחנה ההוא כ-4,400 אסירים יהודים מארצות שונות, רובם מיוון ומהונגריה. כ-3,600 מהם הוצעדו במסע רגלי לעבר קוטנו (Kutno), 130 ק"מ מורשה. בדרך ירו הנאצים בכול מי שכוחם לא עמד להם ושפיגרו אחרי האחרים. הגרמנים לא סיפקו לאסירים אוכל ומנעו מהם כול אפשרות

להתעכב כדי לשתות מים. במסע לקוטנו נרצחו כ-1,000 אסירים. כשהגיעו הנותרים למקום, הועמסו על רכבת משא, כ-90 בקרון. כמה מאות מתו בקרונות ופחות מ-2,000 הגיעו ב-9 באוגוסט 1944 למחנה דכאו. קשה יותר וממושכת יותר היתה צעדת המוות ממחנה בור ביוגוסלוויה. כ-4,000 אסירים יהודים הוצאו באמצע ספטמבר 1944 מן המחנה ההוא, ושמונה ימים עשו את דרכם לבלגרד כמעט בלא אוכל. משם המשיכו בדרכם במסע רגלי להונגריה. רוב האסירים נרצחו בדרך ורק כמה מאות ניצולים הוכנסו בהונגריה לרכבת והועברו למחנה אורנינבורג. בין האסירים שנרצחו בצעדות המוות מבור היה המשורר היהודי-ההונגרי מיקלוש רדנוטי, ששיריו האחרונים נכתבו באותה צעדת מוות.

ב-8 בנובמבר 1944 התחילה צעדת המוות מבודפשט, וארכה חודש ימים. יותר מ-70,000 יהודים, גברים, נשים וטף נשלחו במסע רגלי אל גבול אוסטריה בליווי אנשי המשמר ההונגרים. אלפים נורו למוות בדרך ואלפי אחרים מתו ברעב, בקור ובמחלות. אלפי יהודים ניצלו בידי דיפלומטים של מדינות ניטרליות, כגון ראול ולנברג וקרל לוץ, שהוציאו יהודים משורות הצועדים, נתנו להם תעודות חסות וליוו אותם חזרה לבודפשט. מגבול אוסטריה המשיכו השיירות את דרכן בליווי משמר גרמני והגיעו למחנות ריכוז שונים, רובם לדכאו ומאוטהאוזן.

היהודים במחנות הריכוז היו שרויים בפחד מתמיד כי הגרמנים מנצלים באורח זמני את כוחם בעבודה, אך גורלם נחתם, וערב סיום המלחמה ירצחו את כולם. בנובמבר 1944 הופסקו בהוראת הינריך הימלר הרציחות בגזים באושוויץ, דבר שציין מפנה בגישה ליהודים כתוצאה מהתבוסה הוודאית של הנאצים, והיהודים נכללו עם שאר אסירי המחנות במסע הפינויים המתמשך.

בעקבות מתקפת הסובייטים המחודשת באמצע ינואר 1945 התחיל פינוי מחנות ריכוז משאר חלקיה של פולין. צעדות המוות הגדולות בחודש הוא יצאו בעיקר ממחנות אושוויץ שבדרום וממחנות שטוטהוף בצפון. ב-18 בינואר 1945 החל הפינוי מאושוויץ ומהמחנות המסונפים לו. כ-66,000 אסירים, רובם הגדול יהודים, גברים ונשים, הובלו במסע רגלי לתחנת הרכבת בוודז'סלב (Wodzislaw; גרמנית לוסלאו Loslau). משם הועברו האסירים ברכבות משא למחנות שונים, רובם לגרוס-רוזן, לבוכנולד, לדכאו ולמאוטהאוזן. לפחות 15,000 מביניהם נספו במסע ההוא.

ב-21 בינואר 1945 יצאו ממחנה בלכהמר כ-4,000 אסירים, רובם יהודים, במסע רגלי וב-2 בפברואר הגיעו לגרוס-רוזן. אחרי חמישה ימים בגרוס-רוזן הועברו האסירים ברכבת לבוכנולד. בעת המסע הרגלי נרצחו לפחות כ-800 אסירים. אכזריות מיוחדת גילה מפקד יחידות הליווי, אונטרשטורמפירר קליפ.

אכזרי והרה תוצאות במיוחד היה פינוי רשת מחנות שטוטהוף. לפני הפינוי, באמצע ינואר 1945, היו במחנות ההם כ-47,000 אסירים, בהם יותר מ-35,000 יהודים, רובם הגדול

נשים. ב-20 בינואר 1945 החל פינוי מחנה זראפן (Seerappen) המסונף לשטוטהוף, בפרוסיה המזרחית. לדרך נשלחו כ-1,400 אסירות יהודיות וכמאה אסירים יהודים. למחרת צורפו אליהם שיירות ממחנות-משנה אחרים באיזור: יסאו (Jesau), הייליגנבייל (Heiligenbeil) ושיפנבייל (Schippenbeil). בסך-הכול יצאו מן המחנות ההם כ-6,000 נשים וכ-1,000 גברים, כולם יהודים. בעשרת ימי המסע הרגלי נרצחו כ-700 אסירים. ב-31 בינואר 1945 הגיעה השיירה לפלמניקן (Palmnicken) על שפת הים הבלטי. באותו יום הריצו הנאצים את כול האסירים הימה וקצרו בהם במכונות ירייה. ידוע על 13 ניצולים בלבד מטבח ההמונים ההוא.

ב-25 בינואר החל הפינוי הראשון מהמחנה הראשי שטוטהוף. במחנה ההוא היו כלואים אז כ-25,000 אסירים, מחציתם אסירות יהודיות. עוד כ-20,000 אסירים היו במחנות-המשנה של שטוטהוף ברחבי פומרניה. רובם הוצאו לצעדות המוות. המסלול העיקרי הוביל משטוטהוף אל העיירה למבורק (Lebork). שם התעכבה השיירה בשל כיתור האיזור בידי הצבא האדום, והאסירים ששרדו בחיים הוחזרו למחנה הראשי. בין מחנות-המשנה הגדולים באיזור פומרניה היו מחנה טורן (Thorn; פולנית טורון Torun) ומחנה ברומברג (Bromberg; פולנית בידגושץ' Bydgoszcz). בשני המחנות היו כ-6,000 אסירות יהודיות. כ-90% מהן נרצחו בצה"מ בעת פינוי המחנות.

בתחילת פברואר 1945 התחיל הפינוי מן המחנה הראשי גרוס-רוזן ומכמה מחנות-משנה. בסך-הכול הוצאו מהם כ-40,000 אסירים. אלפים נרצחו בדרך והשאר הועברו למחנות דורה-מיטלבאו, פלוסנבירג (Flossenbürg), בוכנולד, מאוטהאוזן, דכאו, ברגן-בלזן וזקסנהאוזן.

כ-20,000 אסירים יהודים שהיו מועסקים בעבודות כפייה במחנות בהרי אוילנגברגה (Eulengebirge) נרצחו כמעט כולם. רובם המכריע נרצחו סמוך לפינוי או בעת צעדות המוות בפברואר 1945.

בחודשים מרס-אפריל 1945, עם התקדמות הצבא האמריקני והצבא הבריטי במערב והצבא האדום במזרח, פינו הגרמנים בזה אחר זה את מחנות הריכוז והריצו את אסיריהם ממקום למקום בשטחים שעדיין היו בשליטתם. באמצע מרס עדיין היו בידי גרמניה הנאצית כ-700,000 אסירי מחנות ריכוז, ביניהם כ-200,000 נשים. 40,000 אנשי ס"ס עדיין עסקו בניהול מחנות הריכוז, בשמירה על האסירים במחנות, ובליווי בצעדות המוות. בחודשיים ההם, האחרונים לקיומו של הרייך השלישי, הוצעדו לפחות כרבע מיליון אסירים ואסירות, בצעדות המוות שלעיתים ארכו מספר שבועות. קבריהם של הנרצחים והנספים בדרכים היו מפוזרים בכול רחבי גרמניה המרכזית ואוסטריה המערבית. פינוי המחנות בשלב הסופי ההוא התנהל בדרך כלל כמסע משולב. האסירים עשו חלק מהדרך ברגל וחלק ברכבות, והמסע ברכבת היה לא פחות קשה ואכזרי מהמסע הרגלי. לאסירים הציק המחנק הבלתי נסבל

בקרונות משא, שאליהם הוכנסו בממוצע 70 נפש בקרון. הציקו לאסירים גם הרעב וחוסר מים.

כמה נתונים על צעדות המוות הידועות ביותר בחודשים האחרונים למלחמה: בסוף מרס ובתחילת אפריל 1945 החלה הוצאת המוני האסירים מבוכנולד, מהמחנה הראשי וממחנות-המשנה. האסירים הוצעדו למרחקים גדולים וסבלו אבידות גדולות ביותר. כך, בין השאר, בימים 3 ו-4 באפריל יצאו שיירות אסירים ממחנה נורדהאוזן (Nordhausen) אל פלינטסבאן-אם-אין (Flintsbach-am-Ann), מרחק 885 ק"מ; שיירות אחרות יצאו מאותו המקום לברגן-בלזן, מרחק 345 ק"מ; מאורדרוף (Ohrdruf) יצאו שיירות לדכאו, מרחק 395 ק"מ. ב-4 באפריל יצאה שיירה מהאלברשטאט (Halberstadt) לגיסן (Giessen) מרחק 51-ק"מ. ב-7 באפריל יצאה שיירה מאותו מקום לכיוון אפנדורף (Appendorf), מרחק 527 ק"מ וב-8 באפריל עוד שיירה לבורסטנדורף (Burstendorf), מרחק 262 ק"מ.

ב-6 באפריל יצאה מן המחנה הראשי של בוכנולד השיירה הראשונה ובה 3,100 אסירים יהודים. 1,400 מהם נרצחו בדרך. בימים 7-10 באפריל הוצאו מן המחנה הראשי כ-4,000 אסירים, מהם נרצחו בדרך 13,500. במקום נשארו כ-21,000 אסירים, אך ביניהם היו יהודים מעטים בלבד. ב-13 באפריל פונה מחנה רמסדורף (Rehmsdorf), אחד ממחנות-המשנה האחרונים של בוכנולד. מבין 4,340 אסירים יהודים שהוצאו מן המחנה, הגיעו לטרזינשטט כ-500 בלבד. השאר נרצחו או מתו בדרך.

ב-1 באפריל 1945 החל פינוי מחנה דורה-מיטלבאו, שכונן בעיקרו אל ברגן-בלזן. האסירים הגיעו ליעדם לאחר מסע שארך כשבועיים. סמוך לעיירה גארדלגן (Gardelegen) הוכנסו האסירים מאחד המשלוחים לגורן והוא הוצת על יושביו. הצבא האמריקני שהגיע למחרת למקום מצא מאות גוויות שרופות.

ב-25 באפריל 1945 החל הפינוי הסופי של המחנה הראשי בשטוטהוף. היה זה המשך של צעדות המוות מרשת מחנות שטוטהוף שהתקיימו בינאר. באותה עת נותרו במחנה כ-4,500 אסירים, ביניהם 1,700 יהודים. מכיוון שהמחנה נמצא באיזור שכותר בידי הצבא האדום, הוצאו האסירים דרך הים, במעבורות. אך עוד לפני-כן הוציאו הגרמנים מן המחנה כ-200 אסירות יהודיות, הריצו אותן אל חוף הים הבלטי ושם נורו כולן למוות. אסירים שניסו להסתתר בצריפים הוצאו מהם והצריפים הוצתו. מבין כ-4,000 אסירים שהוצאו בחמש מעבורות, טובעו כ-2,000 בים הפתוח או נורו למוות בידי הגרמנים בלב הים. בסך-הכול נספו כ-26,000 אסירים בשתי תקופות הפינוי ובצעדות המוות ממחנות שטוטהוף.

בסוף אפריל, כשבועיים בלבד לפני כניעת גרמניה הנאצית, החלו צעדות המוות ממחנות פלוסנברג, זקסנהאוזן, נוינגמה, מאגדבורג (Magdeburg), מאוטהאוזן, ממחנה רוונסבריק, וממספר מחנות-משנה של דכאו. את הקורבנות במסעות של השבועיים האחרונים הללו יש להעריך ברבבות. כך למשל, בקטע אחד שבין גונסקירכן (Gunskirchen) למאוטהאוזן

שאורכו 60 ק"מ בלבד, פזורים קברותיהם של אלפי אסירים, ברובם הגדול יהודים מהונגריה. במקום אחר, ליד העיירה אייזנרץ (Eisenerz) נתגלה אחרי המלחמה קבר-אחים ובו 3,500 גוויות של משתתפי צעדות המוות אל מחנה מאוטהאוזן.

פינוי המחנות וצעדות המוות נמשכו עד יומו האחרון של הרייך השלישי. המחנה האחרון ששמנו הוצאו האסירים לצעדות המוות היה רייכנאו (Reichenau) שבהרי הסודטים. היה זה ב-7 במאי 1945, יום כניעת גרמניה לבעלות-הברית המערביות. בסך-הכול נרצחו או מתו לפי המשוער בצעדות המוות מקיץ 1944 עד סוף המלחמה בין 200-250 אלף אסירים של מחנות הריכוז הנאצים, בין 25% לשליש ממספר זה היו קורבנות יהודים.